

УДК 821.161.2–Іздрик

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.1\(29\).318671](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2024.1(29).318671)

Іраїда ТОМБУЛАТОВА

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри української літератури та компаративістики

м. Одеса

tombulatova@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2396-2902>

ІНФЕРНАЛЬНИЙ КОД ПОЕЗІЇ ІЗДРИКА

***Анотація.** У статті здійснено спробу проаналізувати особливості втілення інфернального коду у сучасній українській поезії. Коротко зазначено про зображення та вираження інфернального у мистецтві загалом та в літературі зокрема в різні хронологічні періоди (враховуючи і пермісивну культуру сучасності) та підходи щодо вивчення інфернального коду сьогодні. Зазначено, що вчені досліджують інфернальні образи та сюжети, зважаючи на різні гуманітарні питання та проблеми, застосовуючи різноманітну методологію, яку наведено у статті. Оскільки одними з традиційних бінарних опозицій у мистецтві є «верх-низ» та «добро-зло» і похідні від них, очевидно, що навколо екстремумів зазначених бінарних опозицій конструюються різні художні образи та художні деталі у поєднанні з мотивами та сюжетами, які пов'язані з пеклом та «диявольським» універсумом, семіосферою інфернальності. Аналіз сфокусовано на сучасній українській поезії, а саме на віршах одного з найбільш відомих сучасних українських письменників Юрія Іздрика (збірка поезій «Ліниві і ніжні», 2018 року). Дослідження стосується різних рівнів тексту: від поетички назви до поєднання інфернального з певними мотивами, типовими для поезії Юрія Іздрика, увагу зосереджено як на рівні фенотексту, так і на рівні генотексту. Ба більше, йдеться про різні художні деталі, які є індикаторами інфернального коду та різні сценарії розвитку існування в конкретних текстах інфернального коду. Означено варіанти інтерпретації інфернального коду на рівні тексту, підтексту, інтертексту та метатексту. Фактично, інфернальний код – не новація і має свою традицію в історії мистецтва та літератури, але важливо підкреслити, що він часто імплементується у тексти новаторськи та може мати унікальні риси, що свідчить про актуальність цього короткого літературознавчого дослідження.*

***Ключові слова:** інфернальний, код, образ, художня деталь, літературознавство, семіотика, сучасна поезія.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна література, як і мистецтво загалом, послуговується безмежним досвідом попередніх поколінь митців, має можливості швидкої інтеракції між національними літературами та залучає до свого інструментарію понятійний апарат та методи впливу на реципієнта / образи та мотиви з арсеналу інших видів мистецтв.

Набір можливостей літератури як мистецтва слова розширюється, а літературознавці все частіше звертаються до міждисциплінарних досліджень або наголошують на важливості інтертекстуальності, інтермедіальності та інтерсеміотики. Проте, є і знаки, символи, образи й мотиви, які існують з найдавніших часів, трансформуючись, набуваючи додаткових конотацій, розширюючи своє семантичне та семіотичне поле та збагачуючи тексти літератури, створюють свій код у межах мистецтва. Одним із таких традиційних з давніх-давен кодів є код інфернальний, що, не зважаючи на свою поважну історію, є надзвичайно актуальним для сучасної літератури в усіх частинах світу, авторами його імплементовано в усі літературні роди та жанри.

Історія дослідження проблеми. Серед сучасних українських літературознавців проблеми інфернального коду торкаються О. Вещикова (вказуючи на кореляції розповіді героїв про інфернальне з концептом жаху та фігурою ненадійного наратора, 2015) [1]. та Т. Пастух у монографії 2023 року [8], аналізуючи інфернальне у текстах української літератури ХХ – початку ХХІ століття. Дослідник О. Голобородько широко аналізує процес героїзації інфернального не тільки в літературі, але й у медіакulturі. Усі ці дослідження є різноплановими та звертаються до аналізу інфернального коду як культурного явища, розмірковуючи про різні мистецькі артефакти, але показуючи, що питання про інфернальний код у мистецтві є і досі актуальним.

Мета цього дослідження – спроба окреслити специфіку інфернального коду в сучасній українській літературі, зокрема – поезії. Одним із непересічних авторів, який послуговується у своїй творчості інфернальним кодом вважаємо Юрія Іздрика. Це коротке дослідження має серед основних **завдань**: продемонструвати особливості імплементування інфернального коду в поетичні твори саме цього автора, окреслити унікальність зображення / вираження інфернального на прикладі кількох поезій Ю. Іздрика та актуалізувати основні етапи декодування обраних творів та тлумачення їхніх сенсів, що закладено на різних текстових рівнях.

Ступінь дослідження проблеми в науці. О. Голобородько у статті «Героїзація інфернального як тенденція сучасної медіакulturі» (2024) зазначає: «В теоретико-практичному дискурсі інфернальне (від латин. *Infernalis* – підземний, те, що відбувається в пеклі) розглядається як демонічне, пекельне, диявольське. Власне вперше використання слово «інферно» в значенні «пекло» належить середньовічному італійському поету Данте Аліг'єрі. На думку К. Ветерса, поняття «демонічне» не має єдиного визначення (або навіть набору визначень), а насамперед є оперативним терміном і засобом різноманітних видів раціоналізації. На його думку, слово «демон» можна розуміти як субстанціалізовану або персоніфіковану силу, включаючи можливість того, що він може об'єднати сукупність різнорідних сил» [2, с. 294]. О. Харлан підкреслює: «Відповідно до вертикального структурування всесвіту і духовний простір отримав свій супротивний вимір: верх – низ. Як відомо, вертикальна про-

сторова парадигма корелює з космогонічними міфами, які виникли пізніше за всі інші типи міфів, тому й розподіл світу на верх і низ – небо і землю – стає одним із найперших діянь деміурга (...) У слов'янській міфології опозиція «верх – низ» набуває акціонального забарвлення, протиставляючись як благополучний, життєвий верх і небезпечний, смертельний низ, що в подальшому розвитку отримує втілення в структуруванні суспільства (вищі й нижчі стани), культури (високі й низькі жанри, герої), морально-етичних цінностей (високі й низькі пристрасті), тіла людини (чистий, духовний верх та нечистий, плотський низ)» [7, с. 47].

Очевидно, що інфернальні образи трансформувались у процесі розвитку історії літератури та мали різні вияви у різноманітних національних літературах. А. Лукашенко пише, що: «У першому тисячолітті історії християнства образ Диявола трансформувався з гарного падшого янгола на зорі цивілізації на напівзвіра напівлюдину на зламі тисячоліть. Проте великої небезпеки в першому тисячолітті, тієї, яку ми знаходимо за доби інквізиції, він не являв. Чому сприяло і середньовічне мистецтво, яке розвивало постать Диявола у різних іпостасях. Крім того, поступово друге тисячоліття перетворювалося на насадження культу Диявола, в якому Богу відводилася другорядна роль» [4, с. 98]. Варто зосередитись на місці та ролі інфернальних образів сьогодні, у сучасній літературі, щоб зосередитись на меті актуального дослідження. «Диявольське протягом довгих років було ключовою темою літератури жахів, як високої, так і масової (...). Хоча диявол досі присутній у високому мистецтві, сучасна епоха звела його образ до банальності. Навіть бруталні і збочені елементи втратили свою здатність шокувати: якщо ти бачив один палаючий череп, ти бачив їх усі. Звичний образ заkostenів до набридлого кліше: рогатої червоношкірої фігури з цапиною борідкою, роздвоєними копитами, гострим хвостом, і вилами в руках. Він рекламує розваги, гострі соуси і мінеральну воду, працює маскотом спортивних команд, емблемою банд і шаблоном для татувань. Між комічною мультяшною фігурою персонального спокусника ліворуч від персонажа, якому опонує солоденький ангел-хранитель праворуч, і мозаїкою Страшного Суду у Равенні лежить прірва» [5].

Виклад основного дослідження. Для аналізу інфернального коду в поезії Ю. Издрика обрано збірку його поезій 2018 року, оскільки до неї увійшли тексти з його попередніх поетичних збірок та найновіші поезії на момент публікації. Окрім цього, збірка «Ліниві і ніжні» входить до серії «Українська Поетична Антологія» видавництва А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

Варто зазначити, що інфернальний код виявляє себе, по-перше, на рівні номінацій текстів Ю. Издрика збірки «Ліниві і ніжні» [3]: Devil is dead, For the hell of it, La babas del diablo. Присутні як образ диявола, так і образ пекла – традиційні складники інфернального коду.

У тексті «Manifesto» автор вдається до постмодерної гри з бінарними опозиціями верх-низ, господь-диявол, добро-зло і пише: «і трагі-ко-медія втілення

/ і битва щоденна із нормою / господь починає білими / та перемагає чорними» [3, с. 23]. Прикметно, що, якщо трагедію та комедію автор поєднує в один феномен і вказує на єдність, постійну трансформацію одного в інше, що втілено й на рівні написання слів, то «норма» є однією з частин бінарної опозиції, з активною інтеракцією «битва». Традиційно опозиція «біле-чорне» вказує на бінарну опозицію добро-зло, що часто і символізує гра в шахи як боротьбу світлого й темного, добра й зла на шахівниці, де кожний вибір може призвести до перемоги однієї із сил та поразки іншої сторони. У цьому тексті така гра підсилює ефект від «битви з нормою» і, як наслідок, надає певних конотацій семантиці художнього образу «господь». Тут цей образ не є типовим, не стільки тому що господь не може дозволити собі «битву із нормою,» а оскільки образ господа не є типовим для втілення образу гравця. Ба більше, ми спостерігаємо, що господь у цьому тексті «грає» і за білих, і за чорних. Можна було б інтерпретувати це як феномен того, що і добро, і зло від абсолюту, але важливо розуміти, що текст створено у постмодерністичній парадигмі, важливим елементом якої є гра, і: «класична хейзінгівська модель гри, як зазначає більшість дослідників, зазнає суттєвих змін: утрачають своє абсолютне значення правила – вони взагалі відсутні, що й суперечить самій сутності гри. «Граїзація» в постмодернізмі постає як необхідна життєва стратегія, «карнавально-театралізований» спосіб орієнтації людини у світі-лабіринті, світі-ризомі, в якому панують невизначеність, відносність, випадковість, свобода, алогічність, свідоме порушення будь-яких правил і творчих принципів тощо. Як наслідок, відсутність правил стає у деяких випадках новими правилами, що їх мають на увазі як автори, так і аудиторія/публіка, які є своєрідними учасниками ігрової взаємодії у процесі кодування-декодування тексту культури» [6, с. 17–18].

Окрім того, що господь не є гравцем, підкреслимо й написання слова без великої літери. З малої літери часто пишуть ім'я нечистого, більше того саме образ диявола асоціюється з грою (часто нечесною, про що може сигналізувати зміна кольору шахових фігур). І, безумовно, диявол є іншим екстремумом бінарної опозиції «господь-диявол». Цікавою інтерпретацією, отже, є імплементація у цей текст мотиву гри у шахи з дияволом. Цей мотив є поширеним у, наприклад, західноєвропейському живописі. Загальний сюжет – після смерті диявол грає з людиною на її душу у шахи, саме це випробовування є ключовим, оскільки після нього душа потрапляє або до раю, або до пекла. У тексті багато що свідчить про минулість життя, наприклад, взуття (традиційний образ пройденого життєвого шляху): «життя – це відмова від вічності / і танець на збитих пуантах», додатково прочитуємо тут про відмову від вічності, як відмову від раю, що рефреном підтримують вже згадані вище рядки («господь починає білими / та перемагає чорними»). Знову ж таки у тексті є градація що вказує на образ брехні (часто пов'язаний з образом диявола, що дає людині випробовування і намагається різними способами «виграти» душу): «життя – це велика диверсія / розводка найобка підстава». Отже, вважаємо, що інфернальний код

в аналізованому тексті майстерно імплементовано на рівні не тільки фенотексту, але й на рівні генотексту, що збагачує вираження інфернального коду, але не наводить його прямолінійно, як це зроблено, наприклад, у деяких назвах поезій, про що вже йшлося вище.

Інфернальні художні образи поєднуються з мотивом гри й у вірші «Картяр»: «шулер пасує хвацько так / більше вже кари собі не проси: / йди навмання – бо п'ятниця / йди навпростець бо тринадцятий день / пастки розставив фантомні» [3, с. 326] – у тексті спостерігаємо ще один перетин нечесної гри з інфернальним образом, що пов'язано з часом, оскільки художня деталь, а саме день – п'ятниця тринадцяте – асоціюється з нещастями. Є кілька варіантів трактувань, серед яких один із варіантів – у п'ятницю проводиться шабаш, на якому присутні дванадцять відьом, а тринадцятий – диявол. Схожий сюжет існує й у скандинавській міфології та пов'язаний з образом Локі, якого вважають винахідником брехні, богом бешкетування та антигероєм.

Текст «Game in white» продовжує поєднання зазначених образів та мотивів, але вже з назви реципієнт може здогадатися, що «темна сторона» має поступитися, програти. Але цікавим є сам факт того, як зображено у поезії інфернальні образи: «диявол деталей ворожить по-чорному / а я відморожуюсь білим по білому / диявол тебе спокушає валторнами / а я все петлюю між словом і вірою / диявол деталей золотить медалі / а я педалюю важку електроніку / дияволу легко даються деталі / я ж гублюся навіть в полях пентатоніки» [3, с. 301]. Спостерігаємо конструювання тексту навколо ідіоми «диявол в деталях» (як варіант, «диявол ховається в дрібницях»), що означає, що найменші, іноді малопомітні складові можуть вплинути на суть або загальний результат. Цікаво, що у тексті Ю. Іздрика вибудовується бінарна опозиція «диявол – я» (диявол – ліричний герой), а зазначена вище ідіома є похідною від виразу «бог у деталях», що наголошує на тому, що задля успіху все має бути зроблено ретельно. Окрім того, що образ диявола тут репрезентовано через традиційні чорний колір та золото, маємо знову сугестію до нечесної гри, що можна вже вважати типовим для поезії Ю. Іздрика: «та знов підсміхається жвавий диявол / і знов розсилає манливі маляви / і манну небесну на сніг підміняє / на те він і дідько на те і лукавий» [3, с. 301] – образ снігу є алюзією на Данте, оскільки у його тексті у центрі пекла Люцифер умерз у кригу, що конструює іншу бінарну опозицію «бог – диявол» (що дорівнює «любов – байдужість»).

Подібне конструювання тексту поезії бачимо й у тексті «Devil is dead»: «диявол любить себе викривати – пафосно гнівно і солодково / воду мутити гоневу гнати / і виглядати цілком нелукаво / диявол сука такий сексуальний / ... диявол правду тасує мов карти ... » [3, с. 115], бачимо образ нечесного гравця, маніпулятора, який спокушає, що є традиційним для цього образу. Але наступна стратегія – розвінчування: «проте лиш понти у нього шикарні / а під понтами все убого / бо він насправді – маленька мишка / бо він насправді – маленький зайчик» [3, с. 115] і зникнення його у праці, повноті життя й любові: «іди ти

братішка в свої підземелля / длубай вугілля для батьківщини / хай конопелька вкриває земельку / або принаймні якась конюшина / хай перед літом нагішуться трави / хай відбує у травах кохання / ти вже не в тренді / ти нецікавий / як і рядок цей / на щастя – останній» [3, с. 115]. У цьому тексті окрім образу диявола інфернальний код доповнено топосом – підземелля є саме тим типовим місцем, яке є локацією інфернального.

Висновки та перспективи дослідження. На загал маємо зазначити, що поезію Ю. Іздрика наповнено образами та художніми деталями, пов'язаними з інфернальним кодом, вони є його складовими. Прикметним для віршів Ю. Іздрика у збірці «Линіві і ніжні» є поєднання образу диявола з мотивом нечесної гри (частіше у карти, рідше – шахи).

Дослідження інфернального коду в сучасній українській літературі може бути актуальним для будь-якої дисципліни гуманітарного циклу, оскільки має широку проблематику, аналіз якої може бути здійснено як у межах традиційної, так і за посередництвом найновітнішої методології. Літературознавче ж дослідження дає змогу сфокусувати увагу на функціонуванні інфернального коду на рівні образів, художніх деталей, сюжетів тощо. Будь-який із зазначених аспектів може бути як окремим дослідженням, так і частиною більш широкої студії.

Література

1. Вещикова О. (2015). Ненадійний наратор в оповідній структурі містичного твору: ознаки й різновиди. *Філологічні науки. Літературознавство*. (8).
2. Голобородько О. (2024). Героїзація інфернального як тенденція сучасної медіакультури. *Культурологічний альманах*. (Вип. 1(9)).
3. Іздрик Ю. (2018). Линіві і ніжні. Вибрані вірші. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Видання друге.
4. Лукашенко А. (2013). Аналіз еволюції образів Бога та Диявола в середньовічному мистецтві та схоластиці (XI – кін. XVI ст.). *Політика, історія, культура. Вісник* (4).
5. Мізель С. (2023). Як змінювався образ сатани і його посіпак у мистецтві: від давнини до наших днів. *CREDO*.
6. Томбулатова І. (2021). Межі гри у поезії Юрія Іздрика «Manifesto». *Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 12–13 листопада 2021 р. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС»*.
7. Харлан О. (2010). Інфернальний текст у творчості Кирила Транквіліона-Старовецького та Миколи Хвильового. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Вип. 22, Частина 2*.
8. Модернізм в українській літературі XX – початку XXI століття: пам'ять, коди, практики. (2023). Монографія / відп. ред. Тарас Пастух; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів.

References

1. Veshykova O. (2015). Nenadiynyi narrator v opovidniy strukturі mistychnogo tvorū: oznaky i riznovydy. [Unreliable narrator in storytelling structure of mystical text: features and variants]. *Philologichni nauky. – Literaturoznavstvo*. (8). [in Ukrainian].
2. Holoborod'ko O. (2014). Heroizatsiya infernal'nogo yak tendentsiya suchasnoyi mediakultury. [Heroization of the infernal as a tendency of contemporary mediaculture]. *Kulturologichnyi almanach*. (Iss. 1(9)). [in Ukrainian].
3. Izdryk Yu. (2018). Linyvi i nizhni. Vybrani virshi. [Sloth and tender. Selected works]. Kyiv. A-BA-BA-GA-LA-MA-GA. Second edition. [in Ukrainian].
4. Lukashenko A. (2013). Analiz evolutsii obraziv Boga ta Dyayvola v seredniovichnomu mystetstvi ta scholastyci (XI – kin. XVI st.). [The analysis of evolution of the images of the God and the Devil in medieval art and scholasticism (XI – end of XVI cen.)]. *Polityka, istoriya, kultura. Visnuk* (4). [in Ukrainian].

5. Mizel S. (2023). Yak zminyuvavsya obraz satany ta yogo posipak u mystetstvi: vid davnyiny do nashyh dnyv. [The way of changing of the image of satan and his hangars in art: from ancient times till nowadays]. *CREDO*. [in Ukrainian].
6. Tombulatova I. (2021). Mezhi gry u poezii Yuriya Izdryka "Manyfesto". [The borders of game in Yuriy Izdryk Poem "Manyfesto"]. *Philologichni nauky v umovah suchasnyh transformazynyh procesiv: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsii: Lviv. GO "Naukova philologichna orgaizaciya "LOGOS"*. [in Ukrainian].
7. Harlan O. (2010). Infernalnyi tekst u tvorchoosti Kyryla Trankviliona-Stavrovetskogo ta Mykoly Hvyliovogo. [Infernal text in Kyrylo Trankvilion-Stavrovetskyi's and Mykola Hvyliovyi's art work]. *Aktualni problemy slov'yanskoj philologii. (22 p. 2)*. [in Ukrainian].
8. Modernizm v ukrayinskyi literaturi XX – poch. XXI stolittya: pam'yat', kody, praktyky. (2023). [Modernism in Ukrainian literature XX – beg. XXI century: memory, codes, peractice]. Monographiya. Lviv. [in Ukrainian].

Iraida TOMBULATOVA

INFERNAL CODE OF IZDRYK'S POETRY

Abstract. *The article attempts to analyze the peculiarities of the embodiment of the infernal code in modern Ukrainian poetry. The depiction and expression of the infernal in art in general and in literature in particular in different chronological periods (taking into account the permissive culture of today) and approaches to the study of the infernal code today are briefly mentioned. It is noted that scientists investigate infernal images and plots, taking into account various humanitarian issues and problems, applying various methodologies, which are given in the article. Since one of the traditional binary oppositions in art is "top-bottom" and "good-evil" and their derivatives, it is obvious that various artistic images and artistic details are constructed around the extremes of these binary oppositions in combination with motives and plots that relate associated with hell and the "devilish" universe, the semiosphere of infernality. The analysis is focused on modern Ukrainian poetry, namely on the poems of one of the most famous modern Ukrainian writers Yuriy Izdryk (the collection of poems "Sloth and Tender", 2018). The study concerns different levels of the text: from the poetics of the title to the combination of the infernal with certain motifs typical of Yuri Izdryk's poetry. Attention is focused both on the level of the phenotext and on the level of the genotext. Moreover, it is about various artistic details that are indicators of the infernal code and various scenarios of the development of existence in specific texts of the infernal code. Variants of interpretation of the infernal code at the level of text, subtext, intertext and metatext are defined. In fact, the infernal code is not new and has its own tradition in the history of art and literature, but it is important to emphasize that it is often implemented in texts in an innovative way and can have unique features, which proves the relevance of this short literary study.*

Key words: *infernal, code, image, artistic detail, literary studies, semiotics, modern poetry.*